

личчя сучасного викладача. У системі роботи викладачів Харківського гуманітарно-педагогічного інституту з вирішення завдань громадянської освіти та виховання використовуються різноманітні форми. Це участь у міжнародних і регіональних науково-практичних конференціях, проведенні лекцій, семінарів, консультацій; робота у проблемних і творчих групах; зустрічі з авторами підручників та навчальних посібників; фестивалі педагогічних ідей; творчі педагогічні ярмарки; майстер-класи; конкурси педагогічної майстерності.

Висновки. Підготовка викладачів педагогічного вищого навчального закладу до формування громадянськості в майбутніх учителів на практиці є складним процесом. Проведене дослідження не вичерпує всіх можливих аспектів розглянутої проблеми. Подальшого дослідження потребують такі напрями: розроблення теоретичних засад та шляхів формування громадянськості майбутніх учителів початкових класів з урахуванням специфіки навчальних дисциплін, що вивчаються, виявлення об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливають на формування громадянськості вчителя.

Література

1. Виховання громадянина. Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти : навч.-метод. посіб. / П.Р. Ігнатенко, В.Л. Поплужний, Н.І. Косарева та ін. – К. : ІЗМН, 1997. – 249 с.
2. Державна національна програма “Освіта. Україна XXI століття”. – К. : Райдуга, 1994. – 61 с.
3. Демиденко Т. Моделі формування громадянськості / Т. Демиденко // Імідж сучасного педагога. – 2001. – № 7–8. – С. 8–10.
4. Інноваційні технології громадянського виховання учнівської молоді : навч.-метод. посіб. / Т. Дем'янюк та ін. – К. : НМЦ серед. освіти МОН України, 2003. – 263 с.
5. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта України. – 2001. – № 32. – С. 6–7.
6. Литвиненко С.А. Соціально-педагогічна підготовка майбутнього вчителя / С.А. Литвиненко. – Рівне : РДГУ, 2004. – 303 с.
7. Рацул О.А. Громадянське виховання на сучасному етапі: проблеми становлення та розвитку / О.А. Рацул // Пед. науки ; Наук. зап. Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка. – 2002. – Вип. 41. – С. 131–133.
8. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності / В.А. Семиченко. – К. : Вища шк., 2004. – 335 с.
9. Троцько Г.В. Роль громадянського виховання в підготовці майбутніх вчителів / Г.В. Троцько // Наук. зап. каф. педагогіки : зб. наук. пр. ; Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – 2001. – Вип. 6. – С. 241–250.

БАРЛІТ О.О.

ПРОЕКТУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦЯХ О. ГЕРДА (1841–1888 РР.)

Сучасне звернення освіти й педагогіки до надбань попередників є актуальним не тільки тому, що зростає необхідність залучення до педагогічних інновацій національно-громадянських проектів минулого, а й таких досліджень, що були пов'язані з визначенням концептуальних засад ставлення учнів до світу, зокрема до природного середовища.

Велику увагу цій проблемі приділяв видатний педагог і освітянин О. Герд (1841–1888 рр.). Працюючи на різних посадах (викладачем у недільних школах і гімназіях, директором виховної колонії для малолітніх правопорушників (поблизу Петербурга), директором жіночої гімназії, лектором з природознавства для населення, експертом з навчальної частини Петербурзької міської училищної ради), він наголошував на необхідності виховання любові до природи. О. Герд, як основоположник методики викладання природознавства, один із зачинателів еволюційно-біологічного напрямку в шкільному курсі природознавства, відіграв значну роль у поширенні вчення М. Дарвіна. Він вимагав викладати природознавство на матеріалістичній основі, рекомендував спостереження за природою, екскурсії, лабораторно-практичні роботи тощо.

У праці К. Ахіярова, присвяченій дослідженню творчої спадщини О. Герда, наголошено на тому, що він та інші педагоги – автори оригінальних посібників з методики викладання природознавства, в яких обґрунтовано організацію навчальної діяльності школярів з урахуванням взаємозв'язку наукових знань і емоційного сприйняття природних об'єктів і явищ, розвинули й узагальнили ідеї К. Ушинського щодо спілкування дитини з природою [1].

Мета статті – розкрити основні положення проектування екологічної освіти, які концептуалізував видатний вітчизняний педагог – О. Герд.

Певний внесок О. Герд зробив у вирішення проблеми формування світогляду в процесі вивчення природи: він першим запровадив у навчальний процес успішний досвід створення самостійного навчального курсу з природознавства для початкової школи; розробив систему вивчення природи в початкових класах, яка не втратила свого методичного значення і в наш час; уклав посібник “Світ божий” для учнів других-третьох класів.

Перша частина посібника – “Земля, повітря та вода” – була розрахована на учнів другого року навчання, друга ж частина – “Рослини, тварини, людина” – на школярів третього року навчання. О. Герд вважав, що перш ніж знайомити дітей зі світом рослин і тварин, необхідно ознайомити їх із предметами та явищами неживої природи, оскільки закон еволюції природи не може бути усвідомлений учнями без розуміння взаємозв'язків між неорганічним і органічним світом, які пов'язують живу й неживу природу воедино. Рослини і тварини О. Герд вперше розглядав у зв'язку з їх пристосуванням до середовища, тобто в екологічному аспекті.

О. Герд критикував формально-пояснювальний підхід, що панував на той час у більшості шкіл. Замість старих методів учений пропонував такі, що розвивають у дитини пізнавальний інтерес, спостережливість, самостійність мислення. Екскурсії, практичні й дослідні роботи учнів, на його думку, “повинні озброїти дітей практичними вміннями взаємодії з природними об'єктами, які могли б використовуватись не лише в процесі навчання, а й після нього” [1, с. 7–8].

О. Герд був одним з перших методистів, який обґрунтував еволюційно-біологічний напрям у викладанні природознавства. Згідно з його позицією, у процесі вивчення природознавства у школярів слід розвивати світогляд, який базується на досягненнях прогресивної наукової думки, а саме вченні про саморозвиток світу. Він був також видатним педагогом – вихователем, організував колонію

для перевиховання дітей-правопорушників. Пізніше деякий час виконував обов'язки інструктора й наставника вчителів у їх повсякденній роботі в школі.

Науковець уклав методичні рекомендації для вчителів і декілька підручників для початкової та середньої школи. Його книги зробили значний внесок у викладання природознавства. Краще з його методичного доробку й сьогодні привертає до себе увагу освітян.

Досить відомими і поширеними були праці О. Герда “Світ Божий” та “Предметні уроки”, у яких автор намагався привернути увагу народних вчителів до необхідності вивчення рідного краю. На VI з'їзді російських природознавців і лікарів у 1879 р. він виступив перед великою аудиторією з доповіддю на цю тему. Народні вчителі, на думку О. Герда, повинні стати посередниками між наукою й народом: “З природи отримує російський народ свої перші знання, у вивченні природи – основа подальшого матеріального та духовного розвитку”.

Аналізуючи діяльність О. Герда, відзначимо її здобутки.

1. Він схарактеризував догматичний і дедуктивний методи, визнав їх незадовільними, адже при їх застосуванні учні лише зачували матеріал, а їхня свідомість і активність були низькими; зауважив, що учні механічно зачували матеріал, а не здобували знання, це абсолютно не сприяло розвиткові інтересу й вихованню любові до природи.

2. Він вважав, що разом зі словом учителя слід використовувати наочність. Порівняння об'єктів теж є необхідним для вивчення нового. Поняття загальної класифікації необхідно подавати після того, як вивчено достатню кількість матеріалу, а не спочатку, як це робилось за дедуктивного методу.

3. Він зауважував, що в системі Любена природничі науки не пов'язані між собою, а отже, не можуть допомогти виробити цілісний світогляд. “Невже природа не являє собою нічого, крім ознак? – писав О. Герд. – Якби це було так, то не знайшлося б людини, яка полюбила б природу” [2, с. 11]. Велика кількість зовнішніх описів, на його думку, змушувала до того ж таки механічного зачування предмета. Ці описи містили лише непотрібні для учнів факти: перелік листочків, тичинок, рук, ніг, пальців тощо.

4. Безідейність Любенівського напряму, з погляду О. Герда, нічим не можна виправдати, тим більше в другій половині XIX століття, коли з'явилося еволюційне вчення Ч. Дарвіна. Основне завдання природничих наук О. Герд вбачав у розвитку матеріалістичного, еволюційного світогляду. Він вважав, що природознавство має не тільки вчити, а й виховувати.

5. Він вважав, що треба вивчати природу, а не книги про неї.

6. Він хотів допомогти учням сформуванню певний світогляд, який, на його думку, може постати як результат систематичного вивчення предметів природничого циклу.

7. Він сформулював нові положення в галузі методики викладання природознавства й запропонував увесь курс природничих наук перебудувати на основі еволюційно-біологічних положень, враховуючи зв'язок організму з довкіллям.

О. Герд розглядав природу як єдине ціле, де все перебуває у взаємозв'язку. Вчений зауважував, що “тварину необхідно розглядати в зв'язку з усіма обставинами, рослини – у зв'язку з ґрунтом, на якому вони зростають, тому насампе-

ред слід ознайомлювати дітей з мінеральним царством, певним чином настільки, наскільки це необхідно для повних спостережень над рослинами”. Починаючи вивчення життя рослин, дитина повинна вже знати ґрунти та їхні властивості, вміти визначати відносну кількість чорнозему, піску, глини в певному запропонованому ґрунті, щоб зрозуміти залежність рослин від умов ґрунтів. Цю залежність зоології від ботаніки, ботаніки від мінералогії ми вважаємо основною умовою для визначення порядку викладання окремих природничих наук, а між тим на них не звертають ніякої уваги. Дітей ознайомлюють із зовсім непов’язаними між собою відомостями, через що вони поступово втрачають інтерес до предмета, а це в жодному разі не сприятиме формуванню правильного загального погляду на природу як на дещо ціле.

8. За О. Гердом, все живе слід вивчати в розвитку, у зростанні. Вчений вважав, що в школі слід організовувати різноманітні спостереження за живим організмами, а саме за їх розвитком. При вивченні ботаніки О. Герд рекомендував учням висаджувати різні рослини й спостерігати за ними. Для занять із зоології він пропонував мати в школах акваріуми. З самого початку, на думку педагога, слід давати учням такий живий матеріал, який би вони могли використовувати в подальшому житті.

9. Він був першим педагогом, який порушив питання про організацію живих куточків у школі та вдома (термін “живий куточок” тоді ще не використовували). Також учений вказував на необхідність спілкування учнів з живою природою.

10. Він намагався розробити курс природознавства в середній школі на принципах еволюційного вчення. Як переконаний еволюціоніст, перекладач праць Ч. Дарвіна, він поставив собі за мету підготувати учнів до поступового сприйняття всього вчення впродовж усього шкільного курсу природознавства, а в останньому класі узагальнити цей матеріал і безпосередньо ознайомити учнів з поглядами Л. Ламарка і Ч. Дарвіна. Таким чином, вчений розраховував сформувати в учнів, що закінчують навчання в середній школі, “правильний”, тобто матеріалістичний світогляд.

Розв’язати це завдання автор пропонував кількома способами.

По-перше, увесь курс, починаючи з неживої природи, необхідно будувати в еволюційній послідовності.

По-друге, при вивченні окремих предметів дотримуватися порядку – від нижчих до вищих. Курс середньої школи слід завершувати особливим предметом, який О. Герд назвав “історією землі”. Однак це не курс геології, як можна було подумати, а короткий курс дарвінізму, розроблений на матеріалі попередніх років, до якого вводяться елементи геології та космографії. Цей курс охоплював такі питання: виникнення небесних світил; виникнення сонячної системи; створення Землі; розвиток рослин і тварин у їх історичній послідовності. При цьому учні повинні були ознайомитися з поглядами Ліннея, Кюв’є, Лайєля, з теорією Дарвіна.

11. О. Герду належить також думка про застосування в процесі викладання ботаніки та зоології такого принципу розподілу матеріалу, який дістав назву монографічного й ґрунтується на різноманітних тлумаченнях навчального матеріалу, зіставленні різних поглядів тощо. На думку вченого, у курсі середньої школи основою вивчення мають стати деякі типові форми тварин і рослин,

конкретні об'єкти, а не загальні порівняльно-анатомічні характеристики. У минулому цей принцип допомагав уникати перевантажень, робив заняття з ботаніки та зоології більш конкретними.

О. Герд вважав, що методика викладання природничих наук є недосконалою і над нею слід працювати.

У той час скрізь у школах домінувало догматичне навчання: відомості подавалися в готовому вигляді з підручника, і було добре, якщо їх повідомляв учитель. Учень не виявляв активності. Зміст курсу обмежувався однією класифікацією. Порядок викладання – від загального до часткового. Характеристики класів, родів, родин, видів базувалися переважно на переліковій відмінних зовнішніх ознак.

Звичайно, таке викладання не могло зацікавити учнів: природа залишалась для дітей чужою, внаслідок чого з'являлася "...байдужість і до науки, і до природи" [3, с. 8].

О. Герд, проаналізувавши основні положення щодо використання індуктивного методу викладання (метод Любена), дійшов таких висновків: "Починай з природних тіл рідної країни й завершуй тілами віддалених країн. Обирай переважно тіла, які характерні своєю будовою чи іншими особливостями; між тим, подбай, щоб дитина ознайомилась з тілами, що мають практичне значення. Починай зі спостережень, найлегших для дитини. Відкривай тіла так, щоб учень бачив у кожному курсі дещо ціле, в наступному – продовження попереднього. Починай зі спостереження над окремими об'єктами і поступово підводь дітей до узагальнення. Давай дітям природні тіла в руки; нехай вони їх розглядають, описують і класифікують. Відновлюй спостереження якнайчастіше. Дай дітям можливість самостійно робити досліди та спостерігати за природними об'єктами" [3, с. 9].

Особливу увагу вчений приділяв визначенню мети вивчення природничих наук. "Але є мета, яка досягається лише засобами істинного природничо-історичного викладання, саме яку я і називаю метою викладання природничих наук, – це є людський світогляд, який я вже визначив як радісне усвідомлення приналежності до земної Батьківщини. Земля з її силами, природними явищами й штучними є для нас у цей час тим, що ми називаємо природою, і ця природа є нашою Батьківщиною, у якій бути чужими шкідливо й соромно кожному. Вивчення прекрасної природи землі, нашої батьківщини є нашим найближчим обов'язком". І надалі вчений уточнював: "Правильний світогляд, пізнання життя та єдності природи – мета дійсно висока. Людина, що не усвідомила поняття про природу як про єдине ціле, про землю, як про живий організм, не має права вважати себе цілком розвиненою" [3, с. 13].

Щодо змісту освіти, то вчений вказував на те, що предмети викладаються з найбільш нецікавого боку, тому наука видається учневі нескінченною низкою уроків, зміст яких зводиться до перелічування ні до чого не придатних фактів: переліку пелюсток, тичинок, різців, ікл, пальців тощо. Такий спосіб викладання не може ні розвивати спостережливість, ні виховувати любов до природи, ні сприяти розумовому розвитку учнів [3, с. 17].

Отже, О. Герд визначив основні положення нової програми з природознавства, які включали такі думки:

1. “Метою курсу природознавства в загальноосвітньому закладі є формування в учня певного світогляду, відповідно до сучасного стану природничих наук.

2. Світогляд у жодному разі не повинен нав’язуватися учневі, він має сформуватися як природний висновок до всього курсу. Досягти цього можна лише за умови цілеспрямованої розробки останнього, якщо викладання навчального матеріалу з природознавством буде відбуватися в природній послідовності.

3. З метою усвідомлення учнями єдності природи, крім пристосування для цього всього курсу природознавства, в останньому класі загальноосвітнього закладу слід ввести короткий курс історії землі, у якому, на основі здобутих раніше знань, знайомити учнів з основами теорії еволюції, тобто поступового прогресивного розвитку від однорідного до різнорідного, від простого до складного як у неорганічному світі, так і в органічному.

4. Збагачуючи розум учнів постійним розширенням узагальнень і йдучи до вільного світогляду, викладання природознавства повинно разом з тим розвивати в учнів інтерес до науки й потребу в подальшому, самостійному розширенні набутих в освітньому закладі знань.

5. Реальна в цей час мета – розвиток в учнів здібностей розпізнавати, описувати та порівнювати тіла – не тільки повинна бути в програмах з природознавства, але й має розширитися до того, щоб навчити дітей розумно спостерігати, самостійно розв’язувати в природі прості завдання. Цьому сприяють правильно організовані, сплановані геологічні та біологічні екскурсії, постійні (з другого до шостого класу) практичні роботи з вивчення будови та життя рослин і тварин, з визначення об’єктів з усіх трьох царств природи, а також самостійне розв’язування природничо-історичних завдань, що постійно змінюються. Усе це повинно, звичайно, сформувати в учнів і практичні вміння для самостійних занять після закінчення освітнього закладу” [3, с. 21].

О. Герд зауважував, що педагогіка минулого не звертала уваги на цілі періоди дитячого життя: перші роки віддавала випадку, а щодо інших – піклувалася лише про те, щоб виховувати дитину в межах чітко окресленої формули. Сучасна ж педагогіка намагається впливати на вихованця з першої ж хвилини його існування, й усі свої прийоми узгоджувати із законами природного розвитку дитини.

“Шкільне навчання в тому вигляді, у якому воно починається зараз, не відповідає духовному розвиткові дитини при її вступі до школи. Кожен уважний учитель бачить, що цей процес для дитини є важким, і майже всіх, хто виявляє співчутливе ставлення до дитячого життя, вражає суворі необхідність підкорювати живу дитину вузьким формам шкільного навчання без будь-якої попередньої підготовки. Дитина потребує пізнання живого, рухливого, а вчитель дає їй мертві букви або початкові знання, між засвоєнням яких і подальшим використанням – тривала й складна для дитини праця” [4, с. 138–139].

Вчений зазначав, що “людина з тонкими зовнішніми відчуттями має великі переваги перед людиною з недосконалими почуттями. Вона, безперечно, глибше усвідомлює все, а тому й працює краще, з усього бере лише корисне, цікавиться тим і бере участь там, де інша людина залишається зовсім байдужою.

Дикуни створені природою так само, як і ми. Але, постійно оточені небезпекою, вони змушені за допомогою вправ розвивати свої органи чуття значно більше, ніж цивілізовані народи, а тому для них характерні незвичайно гострий зір, тонкий слух і нюх. Степові народи розрізняють людину й тварину на відстані декількох верст; лісові народи вирізняють крик тварин на такій відстані, на якій мандрівник не чує жодного звуку. Таким же розвиненим є у них і нюх” [4, с. 148–149].

Висновки. Задовго до появи моделей сучасної екологічної освіти О. Герд визначив основні складники проектування процесу формування етико-естетичного ставлення учнів до природи. Він розробив комплекс методологічних, теоретичних і методичних засад використання природознавства в процесі формування ціннісного, цілісного розуміння природи на основі саморозвитку дитини, природокультуровідповідності, послідовного світоглядного зростання внутрішньоособистісної активності, спрямованої на єднання з усім світом, природою. Учений концептуалізував алгоритм інтеграції природознавства у формування етики відповідальності щодо довкілля, що знайшло своє відображення у створених ним методиках викладання природознавства й підручниках “Короткий курс природознавства”, “Предметні уроки в початковій школі”, “Підручник зоології”, “Підручник географії”, “Підручник мінералогії” тощо, в яких висвітлено важливі проблеми вивчення природознавства в школі.

Звичайно, розкрито далеко не всі проблеми багатогранної спадщини видатного педагога, у подальших дослідженнях є необхідність розглянути розробку ним методик використання етико-естетичних, культуровідповідних чинників формування екофільної традиції в учнів.

Література

1. Ахияров К.Ш. Экологическое образование: опыт, прогнозы / К.Ш. Ахияров, Т.И. Петрова, Л.Г. Наумова. – Стерлитамак : Стерлитамак, 2001. – 139 с.
2. Герд А.Я. Значение наглядности при обучении детей дошкольников : статья для педагогов “дошкольников” / А.Я. Герд // Избранные педагогические труды / [под ред. Б.Е. Райкова]. – М. : АПН РСФСР, 1953. – С. 10–21.
3. Герд А.Я. О курсе естественных наук в средних учебных заведениях / А.Я. Герд // Избранные педагогические труды / [под ред. Б.Е. Райкова]. – М. : АПН РСФСР, 1953. – С. 7–28.
4. Соннова М. Эстетико-экологична освіта підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 “Теорія навчання” / М. Соннова. – Х., 1994. – 17 с.

БЕЛЬМАЗ Я.М.

ЗМІСТ ПОРТФОЛІО ВИКЛАДАЧА ВНЗ

Портфоліо викладача – це певний етап професійного розвитку. У широкому розумінні метод портфоліо може використовуватися для будь-якої практично-результативної діяльності. Портфоліо – це систематичний і спеціально організований збір доказів, який служить засобом системної рефлексії на власну діяльність та презентації її результатів в одній або більше галузях для поточного оцінювання компетентностей чи конкурентоспроможності на ринку праці.